

POLEMICI CORDIALE

Nasuri și nazuri

ADRIAN NIȚĂ

Este un fapt binecunoscut că, dintre simțuri, văzul și auzul sînt considerate de rang superior în comparație cu mirosul, gustul și simțul tactil. Că este așa o demonstrează în cea mai mare măsură artele, bazate cu preponderență pe primele două simțuri. Practic, ultimele nu au un domeniu artistic propriu, deși în ultimele decenii se tot încearcă acreditarea unor domenii care să joace rol de artă: parfumeria, arta culinară, arta vestimentației etc.

O caldă pledoarie pentru reabilitarea olfactiei este întreprinsă în lucrarea *Despre miresme și duhori. O interpretare fenomenologică a olfactiei*, de Mădălina Diaconu, apărută la Humanitas în 2007. Lucrarea trece în revistă numeroase date oferite de istoria culturii, antropologie, științele naturii ori psihologie cu privire la simțul olfactiv. Se arată de asemenea felul cum filosofii au desconsiderat acest simț, considerându-l minor. Dacă Socrate asociază parfumurile cu luxul și depravarea, Platon are o atitudine oscilantă: pe de o parte apreciază efectul linistitor al mirosurilor plăcute, chiar dacă acest gen de delectare este mai puțin divin decît delectarea produsă de imagini și sunete, pe de altă parte asociază fumigațiile cu dorințele, cu serbările frivole și excentrice ale unor tirani. Deși depreciativ cu privire la mirosuri, Aristotel are marele merit de a fi tratat temeinic acest simț considerat de el cel mai slab dezvoltat dintre toate simțurile omului. Cu o atitudine obiectivă, științifică am spune azi, el împarte mirosurile în șase clase: înepător, dulce, amar, acru, uleios și putred. Tot el remarcă pentru prima oară legătura dintre olfactie și gust și diferențiază între plăcerea olfactivă cu caracter vital și cea estetică: în vreme ce mirosul de mîncare ne place atîta vreme cît durează nevoia de a mîncă, mi-

reasma florilor este în sine agreabilă. Pentru Descartes, culorile, mirosurile și gusturile există numai în mintea noastră. El se mulțumește să preia teza antică cu privire la poziția mediană a olfactiei între simțurile de contact, mai grosiere, și simțurile spirituale, mai fine ale distanței (văz și auz). O încercare de reabilitare a mirosului îi aparține lui Condillac care imaginează un interesant experiment mental pentru a demonstra că toate cunoștințele noastre se formează pe baza senzațiilor. Astfel, este imaginată o statuie care dispune doar de miros dar care, pornind de la acest unic simț, își formează treptat toate cunoștințele. Olfactia este aleasă ca punct de plecare întrucît, dintre toate simțurile, aceasta pare să contribuie cel mai puțin la cunoștințele spiritului omnesc.

Chiar și Kant a considerat că nasul este organul de simț cel mai ingrât și probabil cel mai dispensabil, dat fiind că nu merită să-l cultivăm și cu atât mai puțin să-l rafinăm, deoarece există mai multe obiecte ale dezgustului decît ale plăcerii pe care o poate procura. Se pun astfel în evidență trei caracteristici ale simțului olfactiv: el transmite doar o cunoaștere negativă, în sensul că ne avertizează cu privire la pericole; aspectul subiectiv (plăcere sau dezgust) este preponderent în raport cu cunoașterea obiectivă; subiectiv olfactiv este vulnearibil și astfel mai puțin liber decît în cazul celorlalte simțuri. Singura excepție cu privire la aprecierea mirosului este Nietzsche care, în virtutea faptului că el însuși avea nările foarte mari, a pus acest simț pe un loc de frunte.

Mădălina Diaconu arată cum simțul mirosului servește nu numai pentru orientarea noastră în lume și pentru comunicarea interumană, dar și, sau mai ales, pentru cunoașterea de sine. Cum identitatea personală se bazează pe conștiință și memorie (după cum vedem la Locke, Hume, Leibniz etc.), este evident că există o importantă componentă olfactivă a identității personale. Așa cum un individ are o identitate bine definită prin timp datorită persistenței în memorie a gândurilor, vorbelor ori faptelor sale, tot la fel există o clară persistență a amintirilor legate de mirosuri. Se poate chiar face un itinerariu olfactiv

al fiecăruia din noi, în virtutea căruia putem sustine că sîntem persoana care sîntem.

Această constituire olfactivă a subiectului este analizată plecîndu-se de la următoarele trei principii: 1. Mirosul corporal individualizează. 2. Mirosul pune bazele unei comunități închise și conservatoare. 3. Memoria olfactivă constituie subiectul ca unitate temporală (p. 76). În mod corespunzător, identitatea subiectului constituie pe baza mirosului este triplă: trupească, socio-culturală și narativ-personală. Deși noi nu ne putem mirosi propriul corp (datorită obișnuinței), este evident că avem un miros specific, individual. Cercetări recente au arătat că femeia este aceea care își alege partenerul (mai mult sau mai puțin constient) după miros, mai precis după compatibilitatea mirosului propriu cu al celui al altuia, și că din acest punct de vedere nu ne deosebim cu nimic de ceea ce se petrece în lumea animală. Pe de altă parte, ca ființe sociale, facem parte dintr-o comunitate bine delimitată olfactiv. Am crescut obișnuiți cu anumite mirosuri, din familile, de la școală, de la locul de muncă. De fiecare dată cînd o persoană din afară a intrat în comunitate a fost etichetată drept străină și, sau mai ales, pe baza mirosului. De regulă, ceilalți, adică cei din afara grupului, sînt cei care miros urît, cei care put: „negroteii” (după Kant) în Europa și Statele Unite, țigani în România, turcii și iugoslavii în Austria, nemții în Franța, sau evreii, cu prezumtivul lor miros de usturoi. Dimpotrivă, în Africa și în Japonia, alții sînt cei care își mută nasul din loc cu mirosurile lor urite (p. 87). Dimensiunea culturală a mirosului este de asemenea importantă, mai ales pentru oamenii ultimelor decenii, în care produsele cosmetice au contribuit la schimbarea radicală a felului cu mirosim.

Deși este adevărat că mirosul este un simț care ne apropie foarte mult de natură (femeile, copiii și oamenii primitivi au acest simț foarte dezvoltat), în ultimii ani se încearcă elaborarea unei estetici olfactive. Autoarea are în vedere parfumeria, al cărei statut estetic este discutat în legătură cu schița unei teorii estetice a olfactiei. Se arată că parfumeria poate stimula creativitatea autorului și gustul receptorilor; valorile estetice frumoase și urite pot fi înlocuite în această estetică olfactivă prin cuplul catego-

rial atractiv-respingător, datorită structurii spațiale generale a olfactiei (harta și cuplul categorial plin-vid); apropierea a ceea ce este plăcut de ceea ce este frumos și bun, avîndu-se în vedere notele caracteristice ale parfumurilor.

O anumită tensiune se simte însă între întențiile declarate la începutul lucrării și conținut. Avem în vedere două aspecte. În primul rînd, autoarea declară că își propune „o interpretare fenomenologică a experienței olfactive, a structurilor sale spațiale și a conceptualizării sale discursive” (p. 8). Cu toate acestea, în capitolul cu pricina (cap. 2) se precizează ceea ce se face de fapt în lucrare și anume „vom încerca să descriem (subl. n.) o experiență olfactivă tipică și să decupăm momentele și dimensiunile sale particulare din ansamblul experiențelor concrete” (p. 46). Deși este adevărat că se discută despre o gamă largă de subiecte cu privire la miros (plăcerea indusă de miros; olfactie și inspirație; spațiul odorifer și structurile sale esențiale: harta și cuplul categorial plin-vid; dimensiunea temporală a mirosului (respectiv, trecutului); hărțile olfactive; limbajul mirosurilor; flerul etc.), toate acestea pot fi bune puncte de reper ale unei descrieri a mirosului, dar, parca, mai puțin, ale unei fenomenologii a mirosului.

În al doilea rînd, este ambiguu statutul estetic al obiectului mirositor. Pe de o parte, autoarea susține că o estetică sistematică este exclusă de caracterul deschis al experienței simțurilor. Așa se face că lucrarea „propune cititorilor doar pietre de construcție pentru edificii unei estetici olfactive ce rămîne neîncheiat sau, dacă vreți, reperi pe drumul unei gândiri ce nu și-a propus să atingă un tel” (p. 7). Pe de altă parte, demonstrația din lucrare (și în special din cap. 5) pare destul de solidă pentru a susține necesitatea unei estetici olfactive. Autoarea scrie chiar că a „justificat mirosul drept posibil obiect estetic” (într-o frază destul de ambiguă, totuși; vezi p. 195).

Trafind mirosul din mai multe perspective, foarte bine scris și meticolos documentată, *Despre miresme și duhori*, de Mădălina Diaconu, constituie o lucrare de pionierat în spațiul autohton și una dintre puținele lucrări de acest gen din cultura europeană.